

documents on the initiative of the investigator and to put the provisions of Art. 160 of the Criminal Procedural Code of Ukraine as follows: "Parties to criminal proceedings have the right to appeal to the investigating judge in pre-trial investigation or the court during the proceedings of the application for temporary access to things and documents, except as provided in Article 161 of the Code".

Keywords: prosecutor, improper advantage, temporary access to things and documents, economic entity, the principle of unexpectedness, economic crime.

УДК 343.12(091)(477)"1920"

В. А. Греченко,

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>*

Чистки в міліції УСРР у 1920-ті роки

Розглянуто процес чисток в міліції УСРР протягом 1920-х років, проаналізовано причини цього явища, як відбувався цей процес, які мав особливості та наслідки.

Ключові слова: Україна, історія, міліція, чистки, кадри, нова економічна політика.

Постановка проблеми. Очищення лав правоохоронних органів від некваліфікованих, не придатних для такої роботи (з різних причин) співробітників, порушників закону завжди було актуальним і складним завданням. Не зникло воно з порядку денного й зі створенням поліції в Україні. У цій статті зроблено спробу розкрити, як відбувався процес чисток у роки непу.

Стан наукової розробки проблеми. Ця тема знайшла своє певне висвітлення в докторській дисертації О. К. Міхеевої [1], кандидатських І. Д. Коцана [2], О. В. Чернухи [3]. Проте в них це питання висвітлюється фрагментарно, побіжно, його розгляду присвячується лише кілька сторінок.

Виклад основного матеріалу. Чистки в міліції відбувалися за прикладом чисток у компартії. Така чистка партійних більшовицьких організацій почалася в Україні у серпні 1921 р. [4, с. 60]. Під час чистки з КП(б)У було виключено 21260 осіб, тобто близько 22 % [5, с. 336].

Чистка в міліції пояснювалася тим, що серед нових співробітників, які поповнювали її ряди в 1921 р., траплялись і різного роду «небажані елементи»: колишні білогвардійці, учасники як загонів селянського руху опору, так і бандитських формувань, що ховалися від відповідальності. Звичайно, для комуністичної влади вкрай важливо було видалити їх з правоохоронних органів. Чистка в рядах міліції почалася ще в 1920 р., коли ряди міліції очищалися від

«...спекулянтського і бандитського елементу», що затесався туди. За звичай для здійснення чистки та контролю за нею залучалися робітники через профспілки й комнезами [6].

Постановою РНК УСРР «Про організацію боротьби з бандитизмом» вже на початку 1921 р. був намічений курс на проведення широкомасштабного «чищення» в міліції [7, с. 459–461]. Планомірна реалізація цього курсу почалась у другій половині 1921 р. За наказом № 37 начальника Головного управління робітничо-селянської міліції негайному скороченню підлягали дезертири з фронту, що проникли в міліцію, колишні провокатори та співробітники царської політичної поліції, політичні злочинці й особи, які брали участь у контрреволюційних виступах, особи, позбавлені громадянських прав, особи, котрі «експлуатують чужу працю», такі, що обіймали високу адміністративну посаду за старого режиму, а також непридатні до служби за станом здоров'я [8].

Як видно, категорії співробітників, що підлягали скороченню, були досить широкими і включали не лише «антирадянський елемент», але й велике число старих фахівців або кваліфікованих фахівців, стан здоров'я яких не дозволяв їм працювати в міліції. Водночас зазначимо, що в наказі «Про чищення в міліції» також визначався принцип «неосудності» членів комуністичної партії: члени РКП не підлягали скороченню, їх кандидатури навіть не розглядалися створеними «комісіями з чищення». Проте в той момент тяжкі умови відбору були викликані важкою ситуацією в рядах міліції та розшуку, що непомірно розрослися за рахунок постійного поповнення червоноармійцями та членами комнезамів [8].

У столичному Харкові перша чистка особового складу міліції відбулася з 6 по 11 червня 1922 р., її метою було звільнення з підрозділів усіх рівнів співробітників, які «дискредитували міліцію й заважали створенню потужного апарату, що буде твердо стояти на стражі порядку та забезпечить особисту безпеку громадян» [9, с. 161–162]. Дні проведення чистки, місце, час повідомлялись у газеті «Пролетар». На чистку в усіх 10 районних відділеннях зобов'язані були з'явитися всі співробітники.

Організовували й проводили чистку спеціально створені атестаційні комісії. Так, з 15 липня 1921 р. інспекторський відділ Харківської губміліції відповідно до розкладу нових штатів був реорганізований в інспекцію губміліції. Протягом наступних двох місяців інспекція розробляла різноманітні вказівки щодо втілення в життя наказу про очищення лав міліції від «елементу, що примазався», для чого були створені на місцях атестаційні комісії. Збори з чистки проводилися відкрито, у їх роботі брали участь усі зацікавлені громадяни, які могли висловити комісії свою оцінку діяльності того чи іншого співробітника – від молодшого міліціонера до начальника районного відділення.

Ритуал чистки полягав у тому, що кожен працівник виходив перед присланою вищою інстанцією «комісією з чистки» з кількох (як правило трьох) осіб, які пройшли чистку раніше, клав перед нею на стіл партквиток (якщо був членом партії), посвідчення й особисту зброю, відповідав на її питання, а також на питання присутніх. Якщо він визнавався гідним залишатися в лавах міліції, документи і револьвер поверталися. Перш за все піддавалися ревізії соціальне походження й участь у революції, а також ідеологічна грамотність (ставили питання на знання теорії марксизму тощо) і морально-побутове обличчя.

Критичні зауваження про несумлінне виконання службових обов'язків тим, хто підлягав чистці, враховувалися комісією. Обвинувачення, що звучали на зборах, стосувалися випадків поборів і побойв затриманих міліцією, бруталності з боку міліціонерів, необізнаності у службових обов'язках. Як зазначав пізніше наркомат внутрішніх справ УСРР, чистка показала, що «... значне число злочинів було викликано напівголодним існуванням міліціонерів. Мізерні оклади, одержувані міліціонерами, навіть інколи твердого й чесного працівника штовхали на злочин» [10].

Таємним наказом начальника Харківської губернської радянської робітничо-селянської міліції Ф. Коваленка 2 серпня 1921 р. було призначено 11 повноважних атестаційних повітових комісій у складі начальників міліцій, представників райвиконкомів, райнаркокомів, робітничих інспекцій та під головуванням завідуючих відділами управління повітвиконкомів. До кожної атестаційної комісії надсилався інспектор губміліції з обумовленими завданнями. Внаслідок роботи комісій затверджено комскладу 214 осіб, тимчасово залишено 17 осіб, звільнено 36 осіб, переведено на нижчі посади 79 осіб комскладу. Піших старших міліціонерів затверджено 169, тимчасово залишено 17, звільнено 66, переведено в рядові міліціонери 35. Молодших міліціонерів залишено 2450, тимчасово залишено 421, звільнено 1495, переведено на інші посади 20 осіб. Кінних старших міліціонерів затверджено 14, тимчасово залишено 1, звільнено 2. Молодших кінних затверджено 131, тимчасово залишено 16 і звільнено 45. Працівників карного розшуку затверджено 181 особу, тимчасово залишено 42, звільнено 81, переведено на нижчі посади 4 особи. 118 осіб було виділено для навчання на командних курсах [2, с. 109].

У наступні місяці 1922 р. особовий склад міліції пройшов ще через дві чистки, які відбувалися на великих підприємствах. Під час чисток із лав міліції були звільнені так звані соціально ненадійні елементи, вихідці з колишніх експлуатагорських класів, чиновники дореволюційних державних установ, міліціонери, які скомпрометували себе зв'язками з непманами – підприємцями, торговцями. Невиконання наказів про чистку з боку начальників підрозділів міліції розглядалось як прояв контрреволюційної поведінки. У такому випадку їм загрозувало потрапляння до губревтрибуналу [11]. Внаслідок

подібних заходів соціальний склад міліції змінювався відповідно до вимог правлячої партії, але кваліфікація й досвід нових співробітників нерідко поступалися старим кадрам.

Внаслідок розпочатої в березні 1922 р. кампанії з чистки міліції виведено з лав міліції по Харкову 10 осіб комскладу, 12 міліціонерів, по округах – 22 особи комскладу, 3 особи адміністративного господарського складу, 54 міліціонери. Усього по губернії – 104 особи. З харківського карного розшуку звільнено зі служби комісією 56 осіб [12, с. 15–16].

Чистки спричинили й скорочення кількісного складу міліції. З 1 січня 1922 р. до 1 січня 1923 р., наприклад, у міліції міста Харкова кількість співробітників зменшилася з 6 тисяч осіб до 1482. Адміністративний апарат скоротився з 18–20 % до 10–11 % від загальної кількості працівників [13, с. 33].

Після чистки Волинської губернської міліції згідно з постановою Ради Народних Комісарів України рішенням командування Київського військового округу у травні 1921 р. її поповнили 1324 бійці і командири Червоної Армії 1897 р. народження.

2 січня 1923 р. Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом був проголошений початок Всеукраїнської чистки міліції. В середині січня на місцях отримали Інструкцію про порядок перегляду особового складу міліції та доукомплектування, в якій чітко вказувалося, що саме має на меті ця чистка: «виявлення відповідного службі в міліції наявного складу її працівників шляхом з'ясування ступеня пролетарської класової свідомості, соціального походження, індивідуальних здібностей, професійної міліцейської підготовки та морального рівня» [14, с. 163]. Отже, класова свідомість і соціальне походження були на першому місці, а інші якості мали похідне від цих показників значення.

Була утворена центральна комісія, а також губернські та повітові комісії з очищення лав міліції. Комісії надіялися правом запрошувати в разі необхідності всіх осіб, яких вони вважали за доцільне, і вимагати від них та організацій документи й відгуки про діяльність міліції та її працівників. Через цю комісію мали пройти всі працівники, незалежно від стажу та посади. Винятком були тільки члени партії їх кандидатури розглядалися на засіданнях комосередків [14, с. 163].

Постанова визначала також термін чистки: від 15 січня до 1 липня 1923 р. Засідання комісій відбувались у клубах, цехах, на сільських сходах. Списки звільнених і залишених після чисток працівників міліції публікувалися в газетах [2, с. 109].

У списках «вичищених» наведено такі причини звільнення з роботи: служба у білих, у Махна, Петлюри; служба в поліції, австрійській жандармерії та гетьманській варті; посадові злочини (хабарництво, приховування злочинців, недбале ставлення до служби, брутальність, кар'єризм, зловживання службовим становищем, прихована при

вступі на роботу судимість та інше). Зустрічались і такі причини звільнення, як інтелігентність(!?), політична неблагонадійність, аполітичність, спів на криласі в церкві, відмова взяти участь у першотравневій демонстрації. Звільненню також підлягали дезертири, ті, хто не служив у Червоній Армії, а також ті, хто не з'явився на чистку [14, с. 163].

Чистка 1923 р. в Україні фактично стала публічним судом. Її супроводжувала усна (а в трьох найбільших містах України і навіть світлова) реклама, а також звіти про хід чистки подавалися в місцевій пресі [14, с. 163].

У 1923 р. з лав міліції України було «вичищено» 2733 особи. Від загальної кількості вичищених 57 % становили селяни, 25,7 % – робітники, 16,6 % – інтелігенти, 0,7 % – буржуазія. Росіян було 69 %, українців та інших – 31 %. Колишніх поліцейських і чинів білої армії нараховували 7,6 % [14, с. 163].

Чистки в міліції тривали і в 1925–1926 рр., і пізніше, але вже не мали такого масового та класового характеру й політичного змісту, як у 1922–1923 рр. Основними причинами звільнення у 1925 р. були здебільшого кримінальні порушення, такі як хабарництво, знущання над заарештованими, пияцтво, зв'язок зі злочинницьким світом, невідповідність посаді. У пресі публікувалися численні статті, в яких містилися заклики активніше брати участь у чистці, зокрема міліції, «викидаючи з її лав всі негідні елементи», що її дискредитують [15]. Скорочення штатів у радянських установах, у тому числі й серед органів НКВС і ДПУ, потребувало певного обґрунтування. Відповідно, чистка зазвичай пов'язувалась із посадовими злочинами.

Причини цих явищ намагався проаналізувати начальник міліції та розшуку УСРР І. К. Якимович. У статті «Про завдання чистки лав міліції та розшуку республіки», вміщеній у часопису «Адміністративний вісник», він писав: «Нині питання про чищення адміністративних апаратів, зокрема міліції і розшуку, вирішено в позитивному сенсі. У центрі вже створена комісія з чищення під головуванням Народного Комісара Внутрішніх Справ тов. Балицького за участю представників від ряду відомств. На місцях же розпорядженням центральної комісії створюються аналогічні окружні комісії під головуванням відповідальних представників виконкомів за участю представників прокуратури, ДПУ та місцевих радянських і професійних організацій. У завдання окружних комісій входить обов'язок не лише висловити свою авторитетну думку про працівників, які очолюють адміністративний апарат цього округу (начадмінвідділу або начокрміліції), але й детально і ретельно переглянути весь окружний адміністративний апарат до останнього реєстратора і кур'єра в місті та молодшого міліціонера на селі. Одночасно ставиться завдання якнайповніше досліджувати і вивчити причини злочинів, а також роботу і завантаженість міліційно-розшукових апаратів

міста і села роботою, що не стосується їх компетенції» [16] (переклад з рос. наш. – В. Г.).

Згідно із завданням центру в Одесі була створена окружна комісія з перевірки співробітників адмінвідділу, міліції і розшуку. Відбулося декілька засідань комісії, на яких було вирішено виділити 2 підкомісії: одну – з вивчення побуту, бюджету працівників міліції, іншу – з укомплектування лав міліції, адмінвідділу та розшуку. До участі в роботі підкомісій залучалися представники різних організацій, у тому числі й профспілок. Комісія звернулась до населення й установ із закликом, у якому просила всіх, хто має які-небудь компрометуючі дані про діяльність адмінвідділу, міліції та розшуку та окремих посадовців, повідомити їх у письмовій формі комісії. Комісія попередила, що анонімні заяви не розглядатимуться, і обіцяла зберегти в повній таємниці прізвища осіб, які дали відомості [17].

У місті Миколаєві підсумки чищення, за словами голови окружної комісії Пейзнера, були такими: через комісію було пропущено 395 осіб, з яких вичищено 9. Із вичищених 4 особи служили в денікінській державній варті, мали сумнівне минуле та були під судом і приховали це в анкетах; 3 особи вичищені як такі, що знаходяться під слідством, а також за недбале ставлення до службових обов'язків. Справа про одну особу була передана в Контрольну комісію, і одна особа переведена на нижчу посаду як така, котра не відповідає своєму призначенню. У число тих, хто пройшов чищення, увійшли також міліціонери Ваварівської і Миколаївської райміліції [18].

Певні підсумки чисток було підбито на засіданні колегії НКВС і відділу міліції та розшуку УСРР у травні 1926 р. У рішенні колегії відзначалося, що, «незважаючи на нормальний розвиток організаційного життя міліції і розшуку УСРР, завдяки яким піднялася техніка їх роботи і підвищилася працездатність, звітний рік потрібно назвати надзвичайним роком в історії цих органів. Причиною того служить те, що в цьому році виявилася моральне розкладання деяких частин цього великого складного апарату. В результаті виник ряд судових процесів працівників міліції і розшуку в цілій низці округів: Херсонському, Маріупольському, Київському та ін. Хвиля таких процесів змусила звернути найсерйознішу увагу на особовий склад міліції і розшуку, а також на вивчення причин злочинності, що коріняться в умовах служби і побуту їх працівників. З цією метою, за директивою найвищих законодавчих органів УСРР, був зроблений всеукраїнський перегляд особового складу органів міліції і розшуку («чищення»). Перегляду піддавалися усі без винятку працівники міліції і розшуку незалежно від посад, які вони обіймали, а також склад адміністративних відділів. Робота щодо перегляду особового складу тривала більше півроку. В результаті було знято з посад 11,6 % усього переглянутого складу. Перегляд був дуже суворим, і знімали з посад не лише за вчинені злочини або за підозру в них, але

й за пияцтво, неналежний спосіб життя, невідповідність службі і подібні причини, та все ж відсоток знятих виявився нижчий відсотка вичищених під час Всеукраїнського чищення міліції і розшуку 1923 р. (15 %). Зі знятих 7,9 % притягалися до кримінальної відповідальності. Чистка проводилася на місцях окружними комісіями з перегляду, під керівництвом центральної комісії. Остання безпосередньо перевіряла тільки вищий склад міліції і розшуку, тобто начальників окружних міліцій і розшуків. Головна ж робота її полягала в розгляді скарг на постанови окружних комісій. Таких скарг надійшло 629. З числа розглянутих скарг було задоволено майже 30 %, інші ж залишені без наслідків» [19, с. 23] (переклад з рос. наш. – В. Г.).

У 1929–1930 рр. було «вичищено» близько 15 % особового складу. Крім того, певна частина була звільнена під час партійних чисток, що проводилися на регіональному рівні з ініціативи місцевих партійних і радянських органів [20, с. 8].

Висновок. Отже, чистки в міліції мали на меті перш за все реалізацію класової лінії в підборі кадрів для правоохоронних органів і лише потім – врахування професійних якостей та протидію злочинам і проступкам у цьому середовищі. У цілому ж чистки, незважаючи на звільнення професіоналів за соціальною ознакою, відіграли позитивну роль у становленні та розвитку міліції в добу непу.

Список бібліографічних посилань: 1. Міхеєва О. К. Правоохоронні органи УСРР в роки непу: історичні аспекти формування та діяльності: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2012. 480 с. 2. Коцан І. Д. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр.: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 190 с. 3. Чернуха О. В. Формування та діяльність органів внутрішніх справ Харківщини в роки непу (1921–1929 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2012. 184 с. 4. Греченко В. А., Головка О. В. Становлення та утвердження тоталітарної партії в Україні (1918–1941 рр.): монографія. Харків: НікаНова, 2012. 402 с. 5. Очерки истории Коммунистической партии Украины/Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины – филиал Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Изд. 4-е, доп. Киев: Политиздат Украины, 1977. 814 с. 6. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади України). Ф. 1763. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 72. 7. История милиции Украинской ССР в документах и материалах. Киев: Изд-во Киев. ВШ МВД СССР, 1969. Т. 1 (1917–1937 гг.)/ под ред. П. П. Михайленко. 884 с. 8. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1049. Арк. 1. 9. Мулукаев Р. О сотрудничестве советских республик в строительстве рабоче-крестьянской милиции (1918–1924 гг.). *Труды Высшей школы МВД СССР*. 1973. Вып. 35. С. 151–166. 10. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1957. Арк. 13. 11. Держархів Харків. обл. Ф. Р.-563. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 364. 12. Михайленко П. П., Кондратьев Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: у 3 т. Київ: Генеза, 1997. Т. 1: 1917–1925. 504 с. 13. Зайцев Б., Мигаль Б. Харьковская городская милиция в 1920-х гг. *Universitates*. 2008. № 4. С. 29–41. 14. Міхеєва О. К. Становлення та функціонування правоохоронних органів УСРР (1921–1928 рр.): історичні аспекти: монографія. Донецьк: Схід. видав. д-м, 2011. 456 с. 15. Милиция сама очистит свои ряды. *Коммунист*. 1922. 7 дек. 16. Якимович І. К. О задачах чистки рядов милиции и розыска республики.

Адміністративний вісник. 1925. № 1–2. С. 5. **17.** О создании окружной комиссии по проверке сотрудников админотделов милиции и уголовного розыска. *Известия (Одесса).* 1925. 10 окт. **18.** Об итогах чистки милиции. *Красный Николаев.* 1925. 24 окт. **19.** Обзор деятельности Отдела милиции и розыска УСРР. *Адміністративний вісник.* 1926. № 7. С. 20–25. **20.** Малыгин А. Я. Развитие системы подбора, расстановки и обучения кадров органов внутренних дел Советского государства: лекция. М.: Акад. МВД России, 1995. 26 с.

Надійшла до редколегії 31.10.2016

Греченко В. А. Чистки в милиции УССР в 1920-е годы

Рассмотрен процесс чисток в милиции УССР в течение 1920-х годов, проанализированы причины этого явления, как происходил этот процесс, какие имел особенности и последствия.

Ключевые слова: Украина, история, милиция, чистки, кадры, новая экономическая политика.

Grechenko V. A. Purges in militia of Ukrainian Socialist Soviet Republic in 1920s

Purge of the ranks of law enforcement agencies from unqualified, staff unfit for such work, offenders was always relevant and challenging task. And now, with the creation of police in Ukraine, the severity of the problem has not diminished. The author of this article attempts to reveal the process of purging the ranks of Soviet militia during the NEP period.

Purges in militia occurred by the example of purges of the ranks in the ruling Communist Party then. The reason for purges was releasing the militia out of former White Guards, members of the rebel movement, gangs. Specially created attestation committees organized and carried out the purges. They were granted the right to invite, if necessary, all persons they considered appropriate, and to demand from them and organizations documents and comments on the activities of militia and its employees. All employees had to pass through these committees, regardless of experience and position. Exceptions were only the members of the party – their nominations were considered at meetings of the local communist organizations. The meetings of committees took place in social clubs, manufactories, the village assemblies. The lists of dismissed and kept militia officers after the purges were published in the newspapers, thus the process was rather transparent. The largest and class essentially purge was in 1923. The main reasons for dismissal in 1925 were mainly criminal offenses, such as bribery, abuse of detainees, drinking, contact with the criminal underworld, inadequacy to the position. Purges in militia were primarily aimed at the implementation of class line in the selection of personnel for law enforcement agencies and only then – taking into account professional features and countering crimes and misdemeanors in this environment. In general, purges, despite the dismissal of professionals on social grounds, played a positive role in the formation and development of militia in the NEP period.

Keywords: Ukraine, history, militia, purges, personnel, New Economic Policy.

